

Fukuyama'nın Tarihin Sonu Liberal Demokrasi İddiası ve Liberalizme Giden Yolda Devlet İnşası

Kahraman Gürbüz ¹

Öz: Tarih ve tarih felsefesi kavramları ile ilgili geçmişten günümüze birçok tanımlama yapılmış, farklı görüşler ve anlayışlar ortaya konmuştur. Modern tarih bilimi anlayışının temelleri özellikle aydınlanma dönemiyle birlikte atılmaya başlanmıştır. Aydınlanma döneminden günümüze kadar geçen süreçte, tarihin bir amacının olduğu ve bu amaca doğru ilerleyen bir süreç olduğu görüşünü savunan tarihçiler, filozoflar ve düşünürler olmuştur. Francis Fukuyama da bu görüşü benimsemiş ve liberal demokrasi anlayışının dünya genelinde kabul gören en ideal yönetim anlayışı olduğunu, tarihin amacına ulaştığını iddia ederek tarihin sonu tezini ortaya koymuştur. Liberal demokrasi anlayışının sosyalizm, monarşi ve faşizm gibi yönetim şekilleri karşısında mutlak zaferini ilan etmiştir. Bu anlayışın evrenselleşmesinin önünde engel olarak gördüğü devletlerin, ulus inşası veya devlet inşası olarak adlandırdığı uygulamalarla kontrol altına alınması ve sistemin parçası haline getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun uygulayıcısı olarak da Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ni görmüştür. Demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi söylemlerle toplumların etki altına alınmasını ve liberal ekonomik düzenin kurucusu ABD'nin dünyada tek hâkim güç olmasını hedeflemiştir. Literatür analizine dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, tarih ve tarih felsefesi üzerine yapılan tanımlardan yola çıkarak, özellikle ilerlemeci tarih anlayışında tarihin sonu kavramından kastedilenin ne olduğunu açıklamak, günümüzde bu görüşün önde gelen savunucularından olan Fukuyama'nın aslında neyi amaçladığının anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Fukuyama, Emperyalizm, Liberal demokrasi, Tarih, Tarih felsefesi

Fukuyama's End of History Liberal Democracy Claim and State Building on the Road to Liberalism

Abstract: Many definitions have been made; different views and understandings have been put forward on the concepts of history and philosophy of history from the past to the present. The foundations of modern history science understanding began to be laid especially with the enlightenment period. From the Enlightenment period to the present, there have been historians, philosophers, and thinkers who defend the view that history has a purpose and is a process that progresses towards this purpose. Francis Fukuyama also adopted this view and put forward the thesis of the end of history, claiming that the liberal democracy understanding is the most ideal management understanding worldwide and that history has achieved its purpose. He declared the absolute victory of the liberal democracy understanding over the forms of management such as socialism, monarchy, and fascism. He argued that the states, which he saw as an obstacle to the universalization of this understanding, should be brought under control and made a part of the system with the practices he called nation-building or state-building. He saw the United States of America (USA) as the implementer of these practices. He aimed to make the USA only dominant power in the world as the founder of the liberal economic order by affecting societies with discourses such as democracy, freedom, and human rights. The aim of this study, which prepared by using the qualitative research method based on literature analysis, is to explain what is meant by the concept of the end of history, especially in the progressive understanding of history, based on the history and philosophy of history definitions and to contribute to the understanding of what Fukuyama actually intended as one of the leading advocates of this view.

Keywords: Fukuyama, History, Imperialism, Liberal democracy, Philosophy of history

¹Jandarma Genel Komutanlığı, Konya, Türkiye, kahramangurbuz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4680-7881

Received: 17 August 2023, **Accepted:** 26 September 2023, **Online:** 3 October 2023

Cite as: Gürbüz, K. (2023). Fukuyama'nın Tarihin Sonu Liberal Demokrasi İddiası ve Liberalizme Giden Yolda Devlet İnşası. Universal Journal of History and Culture, 5(2), 178-198. DOI: 10.52613/ujhc.1344722.

Extended Abstract

Many definitions have been made; different views and understandings have been put forward on the concepts of history and philosophy of history from the past to the present. The foundations of modern history science understanding began to be laid especially with the enlightenment period. From the enlightenment period to the present, there have been historians, philosophers and thinkers who defend the view that history has a purpose and is a process that progresses towards to this purpose. Francis Fukuyama also adopted this view and put forward the thesis of the end of history, claiming that the liberal democracy understanding is the most ideal management understanding worldwide and history has achieved its purpose. He declared the absolute victory of the liberal democracy understanding over the forms of management such as socialism, monarchy and fascism. He argued that the states, which he saw as an obstacle to the universalization of this understanding, should be brought under control and made a part of the system with the practices that he called nation building or state building. He saw the United States of America (USA) as the implementer of these practices. He aimed making the USA only dominant power in the world as the founder of the liberal economic order by affecting societies with discourses such as democracy, freedom and human rights. The aim of this study, which prepared by using the qualitative research method based on literature analysis, is to explain what is meant by the concept of the end of history, especially in the progressive understanding of history, based on the history and philosophy of history definitions and to contribute to the understanding of what Fukuyama actually intended as one of the leading advocates of this view.

Fukuyama defines history with a progressive approach which evaluates the events that all people and states have experienced and the causes of these events together with their results. It is seen that he is trying to create his own perspective by referring to the definitions of history made by Marx and Hegel and with taking into account the situation in today's world. He argues that wars will not occur in liberal democracies and people will transform into societies where they live their own little happiness. He emphasizes that other political ideologies have lost their influence, validity and the only successful and generally accepted ideal management approach is liberalism. He claims that with the implementation of liberal democracies, the last human being will be reached and the end of history will come. Considering the events in the international environment in today's world, it can not be said that this theory is very realistic.

It can be said that those who want the absolute victory of the western society in general and the USA in particular use liberalism as a tool. It is seen that the USA will insist on the state-building method in order to maintain its dominance throughout the world and its role as the founder and protector of the current

order. Also, it will try to control the states by using civilian elements instead of military operations and by influencing societies with so-called democracy and freedom discourses. Therefore, it is understood that the discourse that the liberal democratic order is the most ideal system of government that can be achieved in the name of humanity is in fact nothing. It is the desire of liberal imperialist USA to establish hegemony and have it accepted by the world.

Finally, the developments in the natural sciences and the economy are not enough to shape history. All the experiences of societies and cultures created are the facts that shape history. Therefore, it is unacceptable that progress is tied to a single civilization as Fukuyama did and that it takes place as desired by that civilization. This thought will lead humanity to be crushed under the ideology of liberal imperialism. The nations except the imperialists will lose their independence, forget their language, history and culture. If an evaluation of Fukuyama's understanding of history is made in terms of history science and philosophy of history; It can be said that history is a very effective and important resource that can be used to understand the past, to develop the present and to design the future as desired. It is necessary to think, analyze and evaluate the events in history in a multidimensional way and to benefit from the causality principle while doing this. In this way, it is possible to understand not only the apparent causes and consequences of events, but also what the actual or real causes are, what the results mean and what signs they contain for the future.

1. Giriş

Tarih, meydana gelen bir olayın zamanını gün, ay, yıl olarak ifade ederken kullanılan anlamının dışında, geçmişte yaşanmış olaylar bütünü veya yaşanmış geçmiş olarak tanımlanabilir. Geçmişte yaşanmış olayların araştırılması, incelenmesi, yorumlanması ve insanların bilgisine sunulması da tarih bilimi olarak adlandırılmaktadır. Daha geniş bir tanımlama yapacak olursak; Tarih, bireylerin, toplumların, devletlerin, uluslararası kuruluşların ve örgütlerin aralarında yaşanmış olan veya etkilendikleri olayları yer ve zaman belirterek ortaya koyan, yaşanan olayların birbirleriyle ve önceki olaylarla ilişkilerini, nedenlerini ve sonuçlarını açıklayan bir sosyal bilim dalıdır. Sosyal bilim olmasından dolayı, temelde insanlar arasındaki ilişkileri ve toplumsal olayları konu alır. Toplumlara oluşturan ve devamında devletleri kuran insanlar doğal varlıklar olmalarının yanı sıra tarihsel varlıklardır. Dolayısıyla tarih, insanların zaman içerisinde kendilerini nasıl gerçekleştirdiklerini anlama, açıklama ve sonraki nesillere aktarmaya çalışan bir bilimdir.

Tarih bilimi sayesinde, yaşanmış olayların etkin bir şekilde analizi yapılarak, gelecekte meydana gelebilecek olaylara ve bu olaylar nedeniyle ortaya çıkabilecek sonuçlara, bu sonuçların muhtemel etkilerine

ışık tutulabilir. Bu sayede arzu edilen hedeflere ulaşmak veya gerçekleşmesi istenmeyen sonuçlardan kaçınmak için doğru planlamalar yapılabilir, yanlış yöntemler ve uygulamalar terk edilebilir. Bu yönüyle tarih, geçmişte yaşanmış olayları günümüzde değerlendirirken, geleceğin nasıl şekilleneceği konusunda fikir verir ve yol gösterici rol üstlenir. Bu nedenle insanların hiçbir zaman vazgeçemeyecekleri, toplumların oluşturulmasında ve devletlerin kurulmasında, sosyal hayatın sürdürülmesinde, medeniyetlerin gelişmesinde tarih çok önemli bir role sahip olmuş ve bundan sonra da olacaktır.

Sosyal bir varlık olan insanoğlu, bu yönüyle geçmişten günümüze toplumlar halinde yaşamış, milletleri ve bunlara ait kültürleri oluşturmuş, medeniyetler ve devletler kurmuştur. Bunlar tarihin araştırma ve inceleme alanlarıdır. Bir olayın veya kişinin tarihe konu olması için insanlığa ve toplumsal hayata bir şekilde etki etmiş olması gerekmektedir. Ancak en kapsayıcı anlamıyla; her çeşit olay, canlı-cansız madde ya da nesnenin geçmişteki ve günümüzdeki hali tarihin konusunu teşkil edebilir. Bu nedenle doğa ya da sosyal bilim ayrımı yapmaksızın tüm bilim dallarının tarih içerisinde değerlendirebileceği söylenebilir.

2. Tarih ve Tarih Felsefesi Kavramları

Tarih sosyal bir bilim dalı olmasına rağmen, onu diğer bilimlerden ayıran en önemli özelliği; insanları ve toplumları tüm yönleriyle anlama, anlatma ve açıklama gayreti içerisinde olmasıdır. Oldukça geniş bir araştırma alanı olan tarih, geçmişten günümüze kadar gelen süreçte farklı şekillerde tanımlanmış ve tarih kavramı ile ilgili çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Günümüzdeki tarih ve tarih felsefesi anlayışının şekillenmesinde büyük ölçüde aydınlanma dönemi filozoflarının ve tarihçilerinin etkisi olduğu söylenebilir. Bu dönemden itibaren tarih konusunda yapılan çalışmalar ve tarih felsefesi kavramı üzerine yapılan yorumlar günümüz tarih yazıcılığında önemli bir yer tutmaktadır (Özlem, 2012).

Aydınlanma çağı başlamadan çok daha önce ortaya koyduğu fikirlerle günümüz tarih anlayışına ışık tutan 14'üncü yüzyılın ünlü düşünürlerinden İbn Haldun tarih ilmini, olayların nedenlerini bulmak ve açıklamak için düşünmek ve araştırmak olarak tanımlamıştır. Tarihçilerin toplumların geleneklerini, kültürlerini ve yaşam şekillerini incelemeleri gerektiğini ileri sürmüş, gözlemci bir yönlerinin olması hususunu vurgulamıştır. Bu sayede tarihçilik faaliyetinin, yalnızca yaşanmış olayların aktarılması olmadığını, tarihin daha doğru bir şekilde anlaşılması için, olayların akılcı bir şekilde yapılan değerlendirme neticesinde, nasıl ve neden meydana geldiklerini tespit ederek aktarılması olduğunu ortaya koymuştur. Bu yönüyle günümüz tarihçilik anlayışına da ışık tutan İbn Haldun en değerli eseri olan Mukaddime' de; tarih ilminin önemini, tarih yazımı sürecinde izlenen usullerin araştırılmasını, tarihçiler tarafından yapılan hataları, bunların sebeplerini açıklamış ve tarih ilminin kapsamlı bir tarifini yapmıştır (Macit, İplikci,

2017).

Leopold Von Ranke tarihi, geçmişte meydana gelmiş olayları belgelere ve kanıtlara ulaşarak anlatan bilim dalı olarak tanımlamıştır. Olayların belgelerden bağımsız bir şekilde ortaya konulmasının bilimsel olmadığını savunmuştur. Gerçekte ne yaşandığının belgelerde saklı olduğunu, belgesiz bir tarih anlatımının güvenilir ve objektif olmayacağını ifade etmiştir. Ranke, tarihinin tarihsel olguları olduğu gibi anlatması, kendi yaşadığı döneminin koşullarını ve yargılarını yansıtmaması gerektiğini dile getirmiştir. Ranke'nin tarih anlayışında birincil kaynaklar ve uluslararası ilişkilerin önemli bir yeri olduğu söylenebilir (Evans, 1999).

Oswald Spengler, tarihin bir bilim olmadığını, tarihte bir ereklilikten söz edilemeyeceğini savunmuş, tarihi “kör bir doğa oyunu” na benzetmiştir. Dünya tarihini kültürler üzerinden ele almış, her kültürün kendine özgü bir yapısı olduğunu ancak kültürlerin birer organizma gibi doğup, büyüyüp, öldüklerini, bu açıdan benzer süreçler yaşadıklarını, tarihin bu süreçte yaşananlardan ibaret olduğunu öne sürmüştür (Fetscher, 1990; Aysevener, 2009). Spengler'a göre, tarihte doğru-yanlış diye bir şey yoktur, önemli ya da önemsiz şeyler vardır. Tarihin gelişigüzel gerçekleşen olaylar bütünü olduğu ve nedensellik bağından söz edilemeyeceği görüşünü ortaya koymuş, kadersel bir bakış açısıyla tarihi tanımlamıştır (Spengler, 1997).

Arnold Toynbee, Spengler'ın tarih anlayışındaki kültür kavramının yerine uygarlık kavramını kullanmıştır. Toynbee'ye göre uygarlıklar doğarlar, gelişirler ve yok olurlar. Tarih boyunca kurulan uygarlıklar, geçmişte kurulmuş ve yok olmuş olanların yansımalarıdır. Bu nedenle tarihte bir paralelliğin ve döngüsellik olduğu görüşünü desteklemiştir. Bu paralellige farklı dönemlerde hüküm sürmüş Mısır (M.Ö.4000'li yıllar), Yunan-Roma (M.Ö. 2000'li yıllar) ve Hıristiyan Avrupa (M.S.1000'li yıllar) uygarlıklarını örnek göstermiştir (Toynbee, 2004). Tarih, içlerinde barındıkları yaratıcı kişiler sayesinde dinamik bir yapıya sahip olan ve bu kişiler tarafından yönlendirilen kültürleri/uygarlıkları karşılaştırmalı olarak inceleyen bir bilimdir (Özlem, 2012).

Edward Hallett Carr tarihi, doğrulanmış olgular kümesi olarak tanımlarken, doğrulama işini yapacak olan kişinin tarihçi olması nedeniyle, tarihten önce tarihinin incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tarihi belgelerin tarih bilimi açısından vazgeçilmez kaynaklar olduğu gerçeğinin yanı sıra, bunların tarihçi tarafından yapılan değerlendirme ve yorumlama neticesinde bir anlam ifade edebileceğini savunmuştur (Carr, 2005). Ayrıca tarihin objektif olabilmesi için tarihinin geçmiş ve gelecek arasında kurmuş olduğu ilişkinin tutarlı olması gerektiğini dile getirmiştir. Tarih yaşanmış ile yaşanacak olanları ilişkilendirmek suretiyle güçlü bir ilerleme amaçlar. Tarih özünde değişimi, hareketi ve ilerlemeyi barındırır, çünkü tarihin temel inceleme konusu sosyal bir varlık olan insan ve onun oluşturduğu toplumdur (Carr, 2005).

John Tosh, tarihin ortak bir bellek olduğunu ve toplumların gelecek ile ilgili öngöründe bulunup, planlarını yapmalarına destek olan deneyimler bütünü olduğunu ileri sürmüştür (Tosh, 2005). Tarihin insanları ve toplumları bölme ve ayırtırmadan ziyade kendi içlerinde uyum ve düzeni sağlamalarına katkıda bulunduğunu savunmuştur. Ortak bir tarih bilincine sahip olmanın toplumları birleştiren en kuvvetli bağ olduğunu ifade etmiştir. Tarihi geçmişteki yaşanmış olayların anlatımı olarak tanımlarken, aynı zamanda bu tanımlamaya geçmişte meydana gelmiş olayların tarihçiler tarafından tekrardan kurularak aktarılması hususunu eklemiştir (Tosh, 2005).

Robin George Collingwood'a göre tarih, geçmişte yaşanmış olaylar hakkında çeşitli sorular sorarak bu sorulara yanıtlar aranan bir araştırma, bir düşünce biçimi olarak tanımlanabilir (Collingwood, 1996). Tarihçinin geçmişteki olayları ve olguları keşfedebilmesinin, onları kendi zihninde yeniden canlandırmasıyla ve anlamlandırmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Tarihçi, geçmişteki düşünceyi kendi bilgisi ölçüsünde eleştirebilir, bu çerçevede kendi değerlendirmesini yapabilir (Collingwood, 1996). Bu yönüyle tarih yazımında tarihçinin sahip olduğu bilgi düzeyinin ve düşünce yapısının etkisine dikkat çekmiştir.

Tarihçi, geçmişte meydana gelen olayları ve olayların neden kaynaklandığını, ne gibi sonuçlar doğurduğunu anlamaya çalışır. Amacı sadece görünürdeki nedenler ve sonuçları aktarmak değil, gerçek neden ve sonuçları ortaya çıkarabilmektir. Bu sayede geleceğe dönük sağlıklı yorumlar yapabilmeyi hedefler. Meydana gelen olaylar hakkında düşünerek içeriğini kavrama gayreti içerisinde olur, olayların toplum üzerindeki etkisini, genele hitap eden yönlerini, toplumların değişimine ve gelişimine katkısını ortaya koymaya çalışır. Bu hususlar ışığında tarihçinin felsefeci yönünün de olması gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla burada tarihin felsefe ile kesiştiği tarih felsefesi olarak adlandırılan kavram gündeme gelmektedir.

Bazı filozoflar 16'ncı yüzyıldan itibaren doğa bilimlerinde sağlanan büyük gelişmelerin ve ortaya çıkan teknik buluşların insan hayatına katkılarının, 18'inci yüzyılda dünya genelinde ciddi manada etkisini gösterdiğini ve ulusların bir ilerleme içerisinde olduklarını, dolayısıyla tarihte de bir ilerleme olduğu düşüncesini ileri sürmüşlerdir. Bu düşünceye sahip olan filozoflar tarihte bir erek olduğu ve geçmişin analizinin yapılarak bu ereğin tespit edilmesi halinde geleceğe yönelik sağlıklı bir öngöründe bulunulabileceğini dile getirmişlerdir. Çünkü tarihin bu ereğe doğru ilerlemekte olan bir süreç olduğunu savunmuşlardır. Aksine bazı filozoflar da tarihte bir ilerleme olmadığı, belli bir döngü içerisinde olduğu görüşünü savunmuşlardır (Özlem, 2012). Tarihin, doğa olaylarına benzer şekilde birtakım kurallar doğrultusunda ilerleyebileceği fikrini ileri süren ilk filozof Vico'dur. Vico tarihsel süreci, toplumların

ve bu toplumların kültürlerinin, dillerinin, yönetim sistemlerinin, geleneklerinin, hukuk sistemlerinin oluşturdukları kurumların tarihi olarak tanımlamıştır (Collingwood, 1996). Aslında tarihi olayların gelişiminden söz ederken, toplumların, toplumsal kurumların ve sistemlerin göz önünde bulundurulması, olayların meydana gelişinde belli kuralların olduğunun tespiti hususundaki ilk çalışmayı, modern tarih yazımının ve sosyolojinin öncü düşünürlerinden kabul edilen İbn Haldun 14'üncü yüzyılda ortaya koymuştur. Vico, günümüzde yüzeysel olarak görülse de yaşadığı dönem açısından bakıldığında devrim niteliğinde sayılabilecek eleştirel bir bakış açısıyla ilerlemenin gerçekleştirilebileceğini açıklamış ve derin bir tarih felsefesi anlayışı ortaya koymuştur (Özlem, 2012).

Tarih felsefesi, tarih biliminin araştırma ve yazım yöntemlerini, tarihsel bilginin nasıl öğrenildiğini, tarihinin düşünsel durumunu anlamaya ve aydınlatmaya çalışırken, tarihin ne ve kim için olduğunu, onun bir anlamının, ereğinin olup olmadığını, bugünü ve geleceği nasıl etkilediğini ortaya koyma ve açıklama gayreti içerisinde olur. Tarih felsefesi kavramını ilk kez kullanan, insan hakları, din ve ifade özgürlüğü konularında ileri sürdüğü düşünceleriyle Fransız Devrimi'nin gerçekleştirilmesine ve aydınlanma sürecine ciddi manada etkisi olan düşünür Voltaire'dir. Tarihin konusunun ve kapsamının eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiğini savunmuş, bunu da tarih felsefesi kavramıyla tanımlamıştır. Tarih felsefesi kavramı, Voltaire'den sonra Alman filozof Hegel, İngiliz filozof Collingwood ve 19'uncu yüzyıl ve sonrasında birçok filozof tarafından da kullanılmıştır (Şulul, 2002).

Tarih felsefesini tarihe düşünerek bakmak, onu mütalaa etmek olarak tanımlayan Hegel, tarih kavramını ise farklı kültürlerle sahip olan insanlar ve devletler tarafından kabul görme ve tanınma arzusuyla verilen özgürlük mücadelesi olarak tanımlamıştır (Hegel, 2006). Dünya tarihinin özgürlük ereğiyle, zorunluluğu tanınması gereken bir ilerleme halinde olduğunu öne sürmüştür (Hegel, 1995). Herder'le başlayan tarihsel bilginin elde ediliş yönteminin sorgulandığı, tarihin ilkelerinin ve yöntemlerinin eleştirildiği, tarihsel bilginin çözümlenmesini sağlayan düşünmenin önem kazandığı tarih hareketini kendi döneminde zirveye taşımıştır (Collingwood, 1996). Sonraki süreçte, Marx ve Ranke gibi materyalist ve idealist düşünce hareketlerinde önderlik etmiş düşünürlerle ilham kaynağı olmuştur. Collingwood ise tarihin niteliği, ne anlama geldiği, nasıl şekillendiği ile ilgili sorulara verilecek cevaplarda ciddi farklılıklar olmayacağını ancak, insanlardaki farklılaşma ile orantılı bir şekilde cevapların farklılaşacağını öne sürmüştür (Collingwood, 1996).

Hegel, kaynağını 1789 yılında gerçekleştirilen Fransız Devrimi'nden alan, liberal toplum yapısı ile ortaya çıkan dünya düzeni kapsamında tarihi yorumlamış, tarihin giderek ilerleyen, gelişen ve belli bir ereğe ulaştığında sona eren bir yapısının olduğunu öne sürmüştür. Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı

özgürlük ve eşitlik ilkelerini esas alarak hareket eden Hegel, bu ilkeleri insanların ideoloji arayışlarının son aşaması olarak değerlendirmiştir (Hegel, 2006). Hegel, liberal demokratik yönetim anlayışından daha akılcı, sorunları çözüme kavuşturma gücüne sahip olabilecek farklı bir yönetim sisteminin olamayacağını düşünmüştür. Bu nedenle, özgürlük ve eşitlik ilkelerini benimsemiş liberal demokratik düzeninin evrensellik kazanacağını ileri sürerek tarihin sonu fikrini ilk olarak ortaya atan düşünür olmuştur (Kazgan, 2000). Karl Marx ise ideoloji kavramını sosyalist toplum hayaliyle sona erdirmeye çalışmıştır. Marx, ekonomik ilişkileri tarihteki gelişmenin nedeni olarak görmüştür. Tarihin, gerçekte toplumu oluşturan sınıfların birbirleri arasında meydana gelen ekonomik mücadeleler tarihi olduğunu ileri sürmüştür (Özlem, 2012). Marx, sömürünün sonunu tarihin sonu olarak görmüş; bunu da insanlığın gerçek tarihinin başlangıcı şeklinde ifade etmiştir. İnsanlar ürettikleri üzerinde gerçek hak sahibi olmaya ve insanca yaşamaya başladıklarında tarihin başlayacağını ileri sürmüştür. Bu başlangıcı da “insanlığın tarih öncesinin sonu” şeklinde tanımlamıştır (Laçiner, 2005). Bu çerçevede hem Hegel hem de Marx'ın tarih felsefelerinde tarihin sonu düşüncesinin olduğu görülmektedir. Tarihin ilerleyişinin Hegel liberal demokratik düzene, Marx ise sosyalizme doğru olduğunu ve bunun nihai hedeflere ulaşılmasıyla sona ereceğini savunmuşlardır.

Hegel ve Marx'tan sonra 20'nci yüzyılda da tarihin sonu tezi kullanılmış olsa da bu söylemden maksat ideolojinin sonudur. 1929 yılında tüm dünyada etkisini gösteren ekonomik buhran, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde kurulan dünya düzeni bazı düşünürler tarafından post-modern çağın başladığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu dönemde batılı devletlerin klasik liberal devlet anlayışında uzaklaşarak, ekonomik sistemlere müdahil olmak zorunda kalması ve refah devleti uygulamaları toplumdaki sınıf farklılığını ciddi manada ortadan kaldırmıştır. Özellikle ABD'de sosyal refah devleti anlayışıyla birlikte işçi sınıfı olarak adlandırılan toplumsal kesimin belli bir refah seviyesine ulaşması sağlanmış, bu sayede sınıflar arası mücadele kavramı gündemden düşmüştür (Bell, 2013). Amerikalı sosyolog Daniel Bell 1960 yılında yazdığı “The End of Ideology” adlı eserinde, Batılı toplumlarda etik ve ideolojik çatışmaların öneminin azaldığını, insanların ve toplumların öncelikle maddi menfaatleri ve kazançları doğrultusunda hareket etme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. Neticede, 19'uncu yüzyılda Marx'ın açıkladığı şekliyle, toplumu oluşturan sınıfların birbirleriyle mücadelesinin ortadan kalktığını ilan etmiş, bundan yola çıkarak ideolojilerin sonunun geldiğini öne sürmüştür (Bell, 2013).

Tarihin en temel konusu olan toplumsal hayatın içerisinde insan, sahip olduğu düşünme özelliği ile sürekli olarak tarihe yön vermekte, kültürde, sanatta, bilimde, siyasette kısaca yaşamın her alanında çeşitli fikirler öne sürmektedir. Öne sürülen bu fikirlerin meydana getirdiği farklı düşünce yapılarının, yaklaşımların, görüşlerin oluşturduğu düşünce sistemleri, diğer bir söylemle ideolojiler insan hayatı devam ettiği sürece varlığını sürdürecektir. Ancak bilim ve teknolojiye sağlanan gelişmelerin ideolojilerin de

değişimine neden olacağı söylenebilir. Dolayısıyla ideolojinin sona geldiği kabul edilebilir bir yaklaşım olmayacaktır (Demir, Sesli, 2020).

1960'lı yıllarda başlayan ve 1970'li yıllardan itibaren dünya genelinde etkisini gösteren toplumsal hareketler, belli bir sınıfın taleplerini dile getirdiği mücadeleler olmaktan çıkmıştır. Özellikle ABD ve Avrupa ülkelerinde başlayan bir takım çevreci ve feminist hareketler, yerel özerklik hareketleri, azınlık hareketleri, etnik ve mezhepsel hareketler ideoloji kavramının yönetim sistemleri açısından yapılan tanımından sıyrılmasına neden olmuştur. Bu hareketler, toplumların her kesiminde karşılık bulan ve siyasi sonuçlar doğuran ideolojiler olarak tartışılmaya başlanmışlardır (İçli, 2015). İdeolojinin sonu fikrini öne sürdüğü bu dönemde, dünya genelinde gündem oluşturan bahse konu hareketler, Bell'in fikirlerinin yeterli ilgiyi görememesine ve uluslararası ortamda ciddi manada etki yaratamamasına neden olmuştur.

Tarihin sonu kavramı son dönemde Japon asıllı Amerikalı siyaset bilimci Francis Fukuyama'nın görüşleri ile yeniden gündem olmuştur. Fukuyama'ya göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu dünya düzeninde yaşanan soğuk savaşın sona ermesiyle, batı ve doğu bloku devletlerini ayıran Berlin Duvarı 1989 yılında yıkılmış, bir anlamda sosyalist ideolojinin liberal kapitalist ideoloji karşısında yenik düştüğü ilan edilmiştir. Fukuyama, bu tarihten sonra yenedünya düzeni olarak adlandırılan uluslararası sistemde, liberal ekonomi politikalarının dünya genelinde hâkim olacağı iddiasını ortaya koyarak bunu da “tarihin sonu” teziyle açıklamıştır.

3. İdeolojiler Ekseninde Fukuyama'nın İlerlemeci Tarih Anlayışı

Fukuyama; tarihsel açıdan bir ilerlemenin sağlanıp sağlanmadığı hakkında yorum yapabilmenin ancak toplumların ve bireylerin yönelimlerinin tespiti ile mümkün olabileceğini savunmuştur. Tarihin belli bir amaca doğru ilerlediğini, bu amacın liberal demokrasi anlayışına karşı olan ideolojilerin varlıklarını ve etkilerini yitirmeleri ile gerçekleşmiş olacağını iddia etmiştir. Toplumların ve devletlerin evrensel liberal demokrasi anlayışına doğru yöneldiklerini öne sürmüştür. Fukuyama'ya göre, dünya siyasetinde meydana gelen olaylar ve yaşanan gelişmelerin, tarihin bu istikamette ilerlemiş olduğunu gösterdiğini iddia etmiş, liberal demokrasiyi toplumlar ve devletler açısından ulaşılması gereken en iyi hedef olarak nitelendirmiştir (Fukuyama, 2012).

Francis Fukuyama'nın geliştirdiği tarih anlayışında en temel husus ekonomi olmuştur. Ekonominin küreselleşmesini temel alarak tarihin evrenselliğini ileri sürmüştür. Tarihin evrenselleşmesi konusunu da dünya genelinde yaşanan siyasi ve ekonomik değişimlerin tarihe yön verdiği teorisiyle desteklemiştir.

İlerlemeci tarih anlayışına sahip olan Fukuyama, tarihin belirli bir istikameti ve amacı olduğu fikrini öne süren ünlü düşünürler Marx ve Hegel'in tarih konusundaki fikirlerinden etkilenmiştir (Bravo, 2006). Onlardan ayrıldığı nokta tarihin sonunun, liberal ekonomi anlayışının dünya geneline hâkim olmasıyla birlikte geleceğini savunmuş olmasıdır. Fukuyama tarafından benimsenen bir diğer tarihin sonu iddiası ise Aleksandre Kojeve'nin evrensel homojen devlet sisteminde karşılığını bulacaktır. Zira tarihin sona ereceği noktanın, demokrasiyi benimsemiş liberal ekonomi anlayışının hâkim kılındığı ve evrenselleştiği, vatandaşları arasında sınıf ayrımı olmayan devlet biçimi olduğunu belirtmiştir (Semercioğlu, 2020). Bu devlet biçiminin de iki ana unsur temelinde yükseldiğini ifade etmiştir. Bunlardan birincisi modern fen bilimleridir. Aydınlanma çağı düşünürlerinin birçoğu gibi modern fen bilimlerinde sağlanan ilerleme ve bunun sonucundaki teknolojik gelişimi, toplumların ve devletlerin ilerlemesinde en önemli rol oynayan unsur olarak görmüştür (Salgar, 2015). Fukuyama, liberal demokrasiye ulaşmada ekonomiyi bir araç ya da düzenleyici olarak görmekte, ekonomide elde edilecek gelişimin de modern fen bilimlerinde sağlanacak ilerlemeye bağlı olduğunu dile getirmiştir. Devletler, modern fen bilimlerinde ve teknolojiye sağlanan ilerleme ile hem ekonomik hem de askerî açıdan gelişme göstermişler ve ortak bir ekonomik sistemin birer parçası haline gelmişlerdir. Dünyanın neresinde olursa olsun tüm insanlar, bu ekonomik sistemin ortaya çıkardığı tüketim kültürü ve serbest piyasa ekonomisi uygulamasının içerisinde yer almaktan kurtulamamıştır. Ekonomik açıdan gelişmiş olan devletler bu küresel ekonomik sistemin yönetimini ellerine almışlardır. Fukuyama, Japonya'nın da ABD gibi bu süreçte önemli bir paya sahip olduğunu ifade etmiştir. Fukuyama, tarihin yalnızca ekonomi temelinde değerlendirilemeyeceğini, çünkü tarihe konu olan insanın ekonomiden etkilenen bir varlık olmasının yanı sıra sosyal bir varlık olduğunu dile getirmiştir (Fukuyama, 2012). Bu düşüncesiyle, ekonomik açıdan sağlanan gelişimi, insan hayatına ve dolayısıyla tarihe yön veren başlıca faktör olarak kabul eden Marx'tan farklı bir görüş ortaya koymuştur.

Evrenselliği gerçekleştirecek ikinci unsura gelince, genelde aydınlanma düşünürleri tarafından, özellikle de Hegel tarafından benimsenmiş olan ilerleme düşüncesidir. Bu düşüncüyü gerçekleştirecek olan ise Hegel'in savunduğu "kabul görme" anlayışıdır. Hegel, tarihsel süreçte yaşanmış olayların insanların kendilerini karşılıklarına kabul ettirme çabasının bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür (Turanlı, 2020). Fukuyama'nın da belirttiği gibi bu kabul ettirme düşüncesi evrensel kabul görme isteğine, diğer bir ifadeyle emperyalizme neden olmaktadır. Devletler birbirlerine karşı üstünlük mücadelesine girmekte ve bunun sonucunda da çatışma ortamı doğmaktadır. Fukuyama, bu çatışma ortamını sona erdirecek olanın da evrenselleşmiş bir liberal demokrasi anlayışı olduğunu savunmuştur. Sağ ve sol ideolojilerin insanların beklentilerini karşılamada, devletler arasındaki ilişkilerde, ekonomik gelişme ve toplumların refah seviyesinin artırılması hususlarında uyguladıkları yanlış yöntemler nedeniyle yetersiz kaldıklarını

ileri sürmüştür. Dünya genelinde bu ideolojileri benimsemiş olan devletler için liberal demokrasi anlayışına geçmenin zorunlu hale geldiğini iddia etmiştir. Örneğin Sovyetler Birliği'nde devlet adamlarının yaptıkları başlıca yanlışlardan birisinin, insanları benimsemiş oldukları ideoloji çerçevesinde davranmaya, hatta tek tip bir insan modeli geliştirmeye çalışmaları olduğunu dile getirmiştir. Liberal ekonomistler gibi sosyalist ideolojide devletin toplumsal hayatın her alanına müdahale ettiğini, insanların özgürlüklerini sınırladığını ve bir baskı unsuru olarak hareket ettiğini savunmuştur (Biber, 2008).

Komünizmle yönetilen devletler ekonomik açıdan başarısız olmuşlar, diğer toplumlarla karşılaştırıldıklarında halklarının refah düzeyi büyük ölçüde kötüleşmiştir. Ekonomik gücün devletlerin politikalarını belirlemede, uluslararası ortamda yer edinme ve söz sahibi olma konusunda en etkili unsurlardan biri olduğunu vurgulayan Fukuyama; komünizmle yönetilen devletlerden bir kısmının, benimsedikleri ideolojinin ülke ekonomisine vermiş olduğu zararı anladıklarını ve ekonomide liberal adımlar atmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Buna örnek olarak; Çin yönetimince kapitalist Asya ülkelerindeki gelişim sürecinin ve kendi ülkelerinin bu gelişime ayak uyduramayıp geri kalmasının görülmesi sonucunda, özellikle tarım alanında piyasa koşullarına uygun olarak (tahıl üretimini beş yıl içerisinde iki katına çıkarmak gibi) kararlar almalarını göstermiştir. Komünist ideolojinin başta Çin'de sonrasında da Sovyetler Birliği'nde zamanla terk edilmeye başlandığını ifade etmiştir. Bu değişimin tüm dünyayı etkilediğini, komünizmin en ideal ideoloji olduğunu dile getiren ve bu ideolojiye inanan insanların inançlarının önemli ölçüde sarsıldığını belirtmiştir. Dünya genelinde komünizm ideolojisinin insanlık tarihini değiştirebilecek bir yönetim şekli olmaktan uzak olduğu fikri kabul görmeye başlamış ve bu ideoloji tarih sahnesindeki rolünü ve etkisini büyük ölçüde kaybetmiştir. Faşizm ideolojisinin de tüm insanlığı kapsayan bir anlayışa sahip olmadığı gerekçesiyle evrenselleşmesinin mümkün olmadığını belirtmiş ve bu ideolojinin de komünizm gibi tarih sahnesinden çekildiğine değinmiştir (Fukuyama, 2012). Zira faşizm ideolojisi temel prensip olarak bütün toplumların eşit olmadığı düşüncesini benimsemekte ve bu özelliği ile de ayrılıkçı bir tutum içerisine girerek insan haklarını ihlal eden bir yönetim şekli olarak görülmektedir. Faşist ideolojiyi benimsemiş devletlerin İkinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi neticesinde faşizm ideolojisi de başarısız olmuş ve yıkıma uğramıştır.

Fukuyama; liberal demokrasi anlayışının evrenselleşmesinin başlıca nedeninin diğer yönetim şekillerinin başarısız oluşu olarak görmektedir. "Tarihin Sonu" tezini ileri sürmesinin nedeni de sosyalizm, komünizm, faşizm ve monarşi gibi yönetim şekillerinin kendi kendilerini bitirmiş olmalarıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, adeta bir zafer kazanmış edasıyla, bahse konu yönetim şekillerinin tarih sahnesinden çekilmek zorunda kaldıklarını ve en uygun yönetim şeklinin liberal demokrasi olduğunu iddia etmiştir (Aydın, Özensel, 2005). Burada Fukuyama'nın "gözden

kaçırdığı” veya dile getirmek istemediği bir husus liberal demokrasiyle yönetilen devletlerde, demokrasinin kurallarını ihlal edecek ve temel kurumlarına zarar verecek anlayışa sahip olan yöneticilerin iktidara gelme ihtimalidir. Nitekim bu ihtimalin 2000’li yılların başından itibaren gerçekleştiği, liberal demokrasiyle yönetilen bazı devletlerde özgürlükleri kısıtlayan ve otoriter bir yönetim anlayışı benimseyen yöneticilerin yönetime geldikleri görülmektedir. Fukuyama’nın yaşanan gelişmeler ışığında, liberal demokrasi ideolojisi bir anlamda duraksama ve gerileme yaşandığını gördüğü, demokrasiye geçişin sağlanabilmesi için toplumda orta sınıf olarak adlandırılan kesimin güçlendirilmesi gerektiği düşüncesini ortaya koymuştur (Fukuyama, 2018).

Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezinde kullandığı “son insan” kavramından kastettiği ise tarihin sonunun gelmesiyle evrensel kabul görme arzusuna ulaşmış olan insandır. Liberal demokrasi anlayışının hâkim kılındığı dünyada tüm bireylerin eşit haklara sahip olacakları, bu nedenle verilecek bir mücadeleye gerek olmadığı düşüncesiyle insanın da bu tarihsel süreçte gelişimini tamamlamış olacağını iddia etmektedir (Turan, 2015). Burada dikkat çeken bir husus, kabul görme isteği fazla olan insanların eşitlik durumundan hoşnut olmayacakları ve bu hoşnutsuzluğun da yeni mücadelelere neden olacağıdır. Dolayısıyla liberal demokrasi anlayışının evrenselleştiği dünyada, mücadeleye gerek olmayacağı ve çatışmaların sona ereceği tezinin pek de geçerli olmadığı görülmektedir.

Bu tespitlerden yola çıkarak Fukuyama hem sağ hem de sol totaliter yönetim anlayışlarının gerek benimsedikleri ilkeler gerekse uygulamada yapılan yanlışlıkları nedeniyle liberal demokrasi anlayışı karşısında başarısız olduklarını ifade etmiştir. Bu başarısızlığın sonucunda, liberal demokrasi anlayışının evrensel nitelikte kabul görmeye başladığını belirterek, geldiğimiz noktada tüm dünyanın liberal demokratik bir düzende yönetilmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiş, bunun da tarihin sonunu getirdiğini savunmuştur. Tarihin sonu olarak kastettiği, tüm yönetim şekillerinin liberalizm karşısında yenik düşmüş olmasıdır. Bu teorisiyle Fukuyama, genelde Batı’nın özelde ise ABD’nin mutlak zaferini ortaya koymak istemiştir.

4. Tarihin Sonu ve Devlet İnşası Tezleri Üzerine Tartışma

Fukuyama, tarihin sonunun geldiğini ileri sürerken, bundan sonra önemli olayların meydana gelmeyeceğini ifade etmek istemediğini belirtmiştir. Burada son kelimesinden kasıt, devletlerin yönetim şekli ve insanların düşünce yapılarında meydana gelen değişiklik neticesinde, en ideal yönetim şekli olan liberal demokrasi anlayışına ulaşılmış olduğu, bunun artık değişmeyeceği, karşısında herhangi bir alternatifin kalmadığı hususudur.

Fukuyama, ekonomi alanında gelişme gösteren devletlerin siyasi alanda da değişimler geçirdiklerini ve tarihin sona doğru ilerlemesine katkı sağladıklarını ifade etmiştir. Geçmiş dönemlerde uygulanan monarşi, aristokrasi, teokrasinin yanı sıra yakın tarihte uygulanan komünizm ve faşizm yönetim şekillerinin tarihsel süreçte sona doğru giden yolda birer araç olarak görüldüklerini, bu yönetim şekillerinin benimsedikleri anlayışın toplumların ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldıklarını belirtmiş, insanlığın ihtiyaçlarının tam anlamıyla karşılanabileceği yönetim şeklinin liberal demokrasi olduğu fikrini savunmuştur. Buradan hareketle evrenselleşmiş liberal demokrasinin tarihin sonu olduğu tezini ortaya koymuştur (Fukuyama, 2012). Devletlerin liberal demokrasi anlayışını benimsemeyerek de bilim, sanat, kültür ve ekonomi alanında gelişme gösterebileceğini dile getiren Fukuyama, bu gelişimin ancak özgür bir düşünce ve özgür bir yaşam ortamında anlam kazanacağına, bu anlayışın da ancak liberal demokrasilerde oluşabileceğine vurgu yapmıştır. Fukuyama, liberalleşmeyen devletlerin benimsedikleri yönetim anlayışlarının daha ileri bir seviye ideoloji oldukları iddiasında bulunmamaları gerektiğini öne sürmüştür. Aslında bu görüş, ekonomik açıdan zayıf olan toplumları, liberalizmin en güçlü temsilcisi olan ABD'nin politikalarını kabul etmeye ve bu doğrultuda yaşamaya zorlamaktan başka bir şey değildir (Bulaç, 2005).

Fukuyama, evrensel liberal demokrasi anlayışına götüren yollardan birini de teknoloji alanında ortaya çıkan gelişmeler ve yenilikler olarak görmüştür. Teknoloji alanında meydana gelen gelişmelerin insan hayatını kolaylaştırmakla birlikte, devletlerin ekonomik ve askeri güçlerini de artırarak, kabul görme arzularını gerçekleştirmelerine katkı sağladığını ifade etmiştir (Şahin, 2006). Teknoloji alanında sağlanan gelişmelerin etik ve ahlak dışı bir takım alanlarda da kullanılabilirdiği göz ardı edilmemelidir. Örneğin internet, insanların az zaman ve emek harcayarak bilgiye ulaşmalarını sağlamaktadır. Farklı bir bakış açısıyla olaya yaklaşıldığında ise, interneti kullanarak banka şifrelerini ele geçiren bir bireyin haksız kazanç elde edebileceği veya internet kullanılarak siber saldırılarda bulunulabileceği, dolayısıyla teknolojiadaki gelişimin zararlı sonuçlar doğurabileceği de yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle bilim ve teknoloji alanında sağlanan gelişimin beraberinde ahlak ve sorumluluk anlamında da bir gelişme ile anlam kazanacağı açıktır. Bu fikri günümüzde yapay zekâ konusunda yapılan çalışmaların ortaya çıkarabileceği sonuçlar ile de desteklemek mümkündür. Zira yapay zekâ ile hatasız bir ameliyat yapılıp insan hayatı kurtarılabilir gibi, bir silah olarak kullanıldığında ise insan hayatına son verilebileceği değerlendirilmektedir. Dolayısıyla teknolojinin iyi amaçlarla, sorumluluk ve ahlak sahibi kişi ve devletler tarafından kullanıldığında ancak insanlık tarihi açısından bir ilerlemeden söz edilebileceği hususu ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşmenin hızla devam ettiği günümüz dünyasında, ulus devletlerin yeniden yapılandırılmaları konusundaki tartışmalar da uluslararası ortamda önemli bir yer tutmaktadır. Fukuyama da bu tartışmalara

“Ulus İnşası” ve “Devlet İnşası” eserleriyle katkıda bulunmuştur. Fukuyama, devletlerin yaşadıkları savaşlar sonrasında yeniden yapılandırılması ve terörün kaynağı olarak görülen yerlerin yok edilmesinde ulus inşasının kesinlikle yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Ulus inşasının gerektiği ülkeleri üç farklı kategoride ele almış, kategorilere göre inşa süreciyle ilgili farklı yöntemler önermiştir. Birincisi, devlet sisteminin bütünüyle çökmüş olduğu ülkelerdir. Bu ülkelerde devletin temelinden itibaren yeniden inşasının gerektiğini ileri sürmüş, bunu da “çatışma sonrası yeniden yapılandırma” şeklinde adlandırmıştır. İkincisi, uluslararası yardım ve destekle devlet sistemini işletebilecek ülkelerdir. Bu ülkelerde yapılan inşa çalışmasıyla, devletlerin kendi başlarına, yardımsız ayakları üzerinde durarak devlet sistemini işletebilir hale gelmeleri amaçlanmıştır. Üçüncüsü, devlet olarak görevlerini yerine getirmekte zorlanan güçsüz devletlerdir. Bu devletlerin güçlendirilerek devlet mekanizmalarını işler hale getirmek amaçlanmıştır. Fukuyama'ya göre ulus inşasında başarılı olabilmek için, ulus inşasına başlanan devlet ve uygulanacak süreç ile ilgili alınan kararlarda ısrarcı olmak, yeniden yapılandırma ile devletin iç siyasetini dengeli bir şekilde sürdürmek ve askerî harekâtlardan kaçınarak, yumuşak güç unsurları ya da farklı bir tabirle sivil unsurlar kullanarak toplumun yeniden yapılandırılmasına çalışmak gerekmektedir (Fukuyama, 2005).

Fukuyama'nın ileri sürdüğü fikirlerin Amerika Birleşik Devletleri'nin son dönemde Gürcistan, Kırgızistan, Ukrayna, Tunus ve Mısır'da uyguladığı politikalarla son derece uyumlu olduğu dikkati çekmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere “ulus inşası” söylemiyle her ne kadar uluslararası güvenliğin tesis edilmesi, toplumların huzur ve barışının sağlanmasının amaçlandığı ifade edilse de gerçek niyetin ABD'nin dünya genelinde hâkimiyetini sağlamak olduğu görülmektedir. ABD zayıf devletlere yönelik yeniden yapılandırma adı altında uyguladığı politikalarla, kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alacak yöneticilerin iktidara gelmelerini sağlamaktadır. Ortadoğu'da “Arap Baharı”, Kafkaslarda “Kadife Devrim” gibi söylemlerle dünya kamuoyuna sempatik gösterilmek istenen operasyonların da Fukuyama'nın “devlet inşası” söylemiyle birebir örtüştüğü görülmektedir. Çünkü Fukuyama, önceden inşa operasyonlarının ülkelerin işgal edilerek yapıldığını, günümüzde ise demokrasi getirileceği, insan haklarına saygılı bir yönetim anlayışının hâkim kılınacağı, insanların özgürce yaşayacakları bir düzen kurulacağı gibi söylemlerle gerçekleştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Fukuyama, “Liberalism and its Discontents” adlı son eserinde; liberal demokrasi anlayışı ile yönetilen bazı ülkelerde (Brezilya, Polonya, Macaristan, Türkiye ve ABD) son dönemde iktidara gelenlerin aşırı milliyetçi politikalar izlediklerini, uygulamalarıyla ülkelerindeki bağımsız yargı sistemi ve bağımsız medya gibi liberal demokrasinin temel kurumlarına zarar verdiklerini ileri sürmüştür. Buradan yola çıkarak liberalizmin aşırı sağın tehdidi altında olduğunu, hatta tüm insanlığın bu tehditle karşı karşıya olduğunu iddia etmiştir. Zamanında liberal demokrasiyi tüm dünyada hâkim kılacak güç olarak ABD'yi gösteren

Fukuyama, Başkan Trump dönemindeki uygulamalar nedeniyle ABD'nin ciddi manada itibar kaybına uğradığını öne sürmüştür (Fukuyama, 2022). Aslında Fukuyama'nın bu değerlendirmesi doğrultusunda, gerçekte tehdit altında olanın tüm insanlık değil, dünyada tek hâkim güç olmak isteyen ABD olduğu ortaya çıkmaktadır. Fukuyama, liberalizm anlayışıyla tarihin sonuna gelindiği tezini ileri sürdükten yaklaşık otuz yıl sonra, bu tezini güncellemiş ve liberalizmin ulaşılmaması gereken son nokta olduğunu ileri sürmüştür. Aslında ulaşmak istediği liberal emperyalizmden başka bir şey değildir.

Yenidünya düzeni olarak adlandırılan sürecin başında, Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezine karşılık "Medeniyetler Çatışması" tezini ortaya koyan Samuel P. Huntington, liberal demokrasi anlayışının evrenselleşmediğinden, farklı kültür ve medeniyetler arasında çatışmaların devam ettiğinden yola çıkarak tarihin son bulmadığını ileri sürmüştür. Medeniyetlerin sahip oldukları farklı özellikler nedeniyle birbirlerini taklit etmek yerine, kendilerini kabul ettirme yönünde çaba gösterdiklerini iddia etmiştir. Huntington'a göre devletler ya da toplumlar arası mücadelelerin temelinde ekonomik veya ideolojik nedenlerden daha çok kültürel farklılıklar yer almaktadır (Huntington, 2015).

Fukuyama'nın tarihin sonunun geldiğine dair iddiasını zayıflatırken, Huntington'ın medeniyetler çatışması söylemini güçlendiren olayların başında 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik gerçekleştirilen saldırılar ve sonrasında ABD önderliğinde Batılı devletler tarafından önce Afganistan ardından Irak'a yönelik gerçekleştirilen müdahaleler gelmektedir. Her ne kadar Huntington ve Fukuyama'nın tezleri karşıtlık içerse de dünya genelinde son 30 yılda yaşanan gelişmeler, her iki tezin aynı amaca, açıkça söylemek gerekirse ABD'nin dünya hakimiyetine hizmet ettiğini göstermektedir.

Fukuyama'ya yöneltilen diğer bir eleştiri, liberal demokrasi anlayışının insanların sınıflandırılması sorununa çözüm getirdiği hususundaki iddiası ile ilgilidir. Günümüzde liberal demokrasi ile yönetilmekte olan Fransa'da, çalışan kesime yönelik çıkarılan yeni sosyal güvenlik yasalarına karşı gerçekleştirilen ve zaman zaman şiddete varan direnişler göz önüne alındığında, günümüz dünyasında sınıf farklılığının ortadan kalktığını iddia etmek oldukça güçtür. Fukuyama, liberalizm karşısında diğer alternatif yönetim anlayışlarının çökmüş olduğunu gerekçe göstererek onların yanlışlığını, liberalizmin tek doğru ve haklı yönetim anlayışı olduğunu öne sürmektedir. Ancak herhangi bir alanda önermede bulunurken, alternatiflerden birinin doğruluğu diğerlerinin yanlış olduğundan yola çıkılarak açıklanamaz. Yani liberalizm dışındaki ideolojilerin yanlışlığı liberalizmin doğru olduğu anlamına gelmez. Zira ilerleyen süreçte ortaya çıkacak farklı bir bakış açısı veya ideoloji liberalizm karşısında galip gelebilir, bu durumda da liberalizmin yanlışlığı ortaya konabilir. Fukuyama, liberalizmin evrenselleştiğini ve ideolojilerde sona gelindiğini iddia etmekle, bundan sonraki tarihsel süreçte liberalizmin tek geçerli ve doğru yönetim anlayışı olacağını var-

saymaktadır. Liberalizm günümüz dünyasında, mevcut bilgiler ve toplumsal yapılar göz önüne alındığında belki en doğru yönetim anlayışı olarak kabul edilebilir. Ancak her geçen gün gelişen bilim ve teknoloji, elde edilen yeni bilgiler toplumların da değişim göstermesine neden olmaktadır (Gündoğan, 1994). Dolayısıyla bir ideolojinin zaman ve mekân üstü olduğunu iddia ederek, tüm zamanlar için geçerli olacağını öne sürmenin doğru olmayacağı açıktır. Tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler, benimsenen ve baskın olan ideolojilerdeki değişimler bunu ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

İlerlemeci tarih anlayışının günümüzdeki temsilcilerinden ve ünlü siyaset bilimcilerinden biri olan Francis Fukuyama, aydınlanma sürecinin ünlü fikir insanlarından olan ve tarihsel ilerlemeyi ekonomi temelinde yorumlayan Marx ile diyalektik düşünce sistemini ortaya koyan Hegel'den yola çıkarak liberal demokrasi anlayışının evrenselleşmesiyle sona erecek olan bir tarih anlayışını ortaya koymuştur. Fukuyama'nın fikirlerinin temelinde; günümüz dünyasında liberal ekonomi uygulamalarının genel kabul görmesi bulunmaktadır. Monarşi, faşizm ve komünizm gibi ideolojilerin liberal demokrasi karşısında başarısız olduklarına ve tarih sahnesinden çekilmek zorunda kaldıklarına vurgu yapmaktadır. Buradan yola çıkılacak olursa, Fukuyama'nın tarihin sonu tezi dünya genelinde ekonomi temelinde hareket eden liberal demokrasi anlayışının büyük ölçüde benimsenmesiyle, başta gelişmiş ve gelişmekte olan devletler olmak üzere büyük bir çoğunlukla liberal demokrasi anlayışının kabul görmüş olmasıyla kabul edilebilir bir hal almaktadır. Ancak günümüz dünyasında devletler arasında kabul görme mücadelesinin tüm şiddetiyle devam ediyor olması, liberalizm ve demokrasi anlayışıyla insanların mutluluğa ulaşacağı fikrinin ve tarihin sonu tezinin hiç de haklı olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Nihai bir değerlendirme yapılacak olursa; Fukuyama'nın tarihi, tüm insanların ve devletlerin yaşamış oldukları olayları ve bu olayların sebeplerini, ortaya çıkardıkları sonuçlarıyla birlikte değerlendiren ilerlemeci bir yaklaşımla tanımladığı söylenebilir. Marx ve Hegel'in tarih tanımlarına atıfta bulunarak, günümüz dünyasındaki durumu da dikkate alarak kendi bakış açısını oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Liberal demokrasilerde savaşların yaşanmayacağını ve insanların kendi küçük mutluluklarını yaşadıkları toplumlar oluşturacaklarını savunmaktadır. Diğer siyasi ideolojilerin etkisini ve geçerliliğini yitirdiğini, tek başarılı ve genel kabul görebilecek olan en ideal yönetim anlayışının liberalizm olduğunu vurgulamaktadır. Liberal demokrasilerin uygulanmasıyla son insana ulaşılacağını ve tarihin sonunun geleceğini iddia etmektedir. Günümüz dünyasında uluslararası ortamda yaşanan olaylar dikkate alındığında bu teorisinin pek de gerçekçi olduğu söylenemez. Zira kendisi de “tarihin sonu” tezini otuz sene sonra yayınladığı

“Liberalism and its Discontents” adlı eseriyle güncellemek zorunda kalmıştır. Devletler her ne kadar liberal demokrasiyle yönetilseler de toplumlar, yönetenlerin bu ideolojiyi ne denli uyguladıklarıyla paralel bir şekilde gelişme gösterecektir. Buradan da insan faktörünün ideolojinin yorumlanmasında veya değişmesinde ne denli etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla insanlık var olduğu sürece, ideolojiler de gerek dönüşerek gerekse gelişerek veya gerileyerek varlıklarını devam ettirecekler, yok olsalar dahi yerlerine yenileri gelecektir.

Fukuyama ve onun gibi düşünenlerin, yani uluslararası ortamda genelde batı toplumunun özelde ABD'nin mutlak zaferini isteyenlerin, liberalizmi bir araç olarak kullandıkları söylenebilir. ABD'nin dünya genelinde hâkimiyetini sağlamak, mevcut düzeninin kurucusu ve koruyucusu rolünü devam ettirebilmek için devlet inşası yönteminde ısrarcı olacağı, askeri operasyonlar yerine sivil unsurlar kullanarak, sözde demokrasi ve özgürlük söylemleriyle toplumları etkileyerek, devletleri kontrol altına almaya çalışacağı görülmektedir. Dolayısıyla liberal demokratik düzenin insanlık adına ulaşılabilecek en ideal yönetim sistemi olduğu söyleminin aslında, liberal emperyalist ABD'nin hegemonyasını kurmak ve bunu dünyaya kabul ettirmek arzusundan başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır.

Son olarak; tarihe yön verenin yalnızca doğa bilimlerinde ve ekonomide sağlanan gelişmeler olmadığı, toplumların yaşadıkları tüm deneyimlerin ve oluşturdukları kültürlerin tarihe yön veren olgular olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Fukuyama'nın yaptığı gibi ilerlemenin bir tek medeniyete bağlanması ve o medeniyetin arzu ettiği şekilde gerçekleşmesi kabul edilemez. Bu düşünce insanlığı liberal emperyalizm ideolojisi altında ezilmeye, devletleri bağımsızlıklarını kaybetmeye, dillerini, tarihlerini, kültürlerini unutmaya ve nihayetinde de yok olmaya götürecektir. Tarih bilimi ve tarih felsefesi açısından Fukuyama'nın tarih anlayışına yönelik bir değerlendirme yapılacak olursa; tarihin, geçmişin anlaşılabilir olarak bugünün geliştirilmesi ve geleceğin olması arzu edildiği şekliyle dizayn edilebilmesi için kullanılabilir çok etkili ve önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Tarih bilincine sahip olmayan devletlerin uluslararası ortamda etkin olabilmeleri mümkün olmadığı gibi tam bağımsızlıklarını korumalarının da mümkün olmayacağı bir gerçektir. Tarihte yaşanan olayların çok boyutlu düşünülmesi, analiz edilmesi, değerlendirilmesi ve bunu yaparken de nedensellik ilkesinden faydalanılması gerekmektedir. Bu sayede olayların sadece görünen nedenleri ve sonuçları değil, asıl ya da gerçek nedenlerinin neler olduğu, ortaya çıkan sonuçların ne anlam ifade ettiği ve geleceğe dair ne gibi işaretler barındırdığı anlaşılabilir.

Makale Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kar amacı güden/gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır. Herhangi bir intihal tespit edilmemiştir.

Kaynaklar

- Aydın, M., Özensel, E. (2005). Tarihin Sonuna Karşı Gerçekler: Körfez Savaşı'ndan 11 Eylül'e. M. Aydın, E. Özensel (Ed.). *Tarihin Sonu Mu?*, 9-20. Ankara: Vadi Yayınları.
- Aysevener, K. (2009). Antikçağ'dan günümüze tarih tasarımları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII (18-19), 3-19.
- Bell, D. (2013). *İdeolojinin Sonu: Ellilerdeki Siyasi Fikirlerin Tükenişi*. V. Hacıoğlu (Çev.). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Biber, A. E. (2008). Değişen devlet anlayışı, müdahalecilik ve piyasa ekonomisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (9), 56-69.
- Bravo, I. B. (2006). Tarihin sonuna ilişkin fikirler: G.W.F. Hegel, K. Marx, F. Fukuyama. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 37-58.
- Bulaç, A. (2005). Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu. M. Aydın, E. Özensel (Ed.). *Tarihin Sonu Mu?*, 96-121. Ankara: Vadi Yayınları.
- Carr, E. H. (2005). *Tarih Nedir?*. M. G. Gürtürk (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ceylan, Ş. Ş. (2006). Francis fukuyama ve tarihin sonu tezi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, 233-252.
- Collingwood, R. G. (1996). *Tarih Tasarımı*. K. Dinçer (Çev.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Demir, Ş., Sesli, M. (2020). İdeolojinin sonu tartışmaları üzerine bir analiz. *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi* 10(19), 159-175.
- Evans, R. J. (1999). *Tarihin Savunusu*. U. Kocabaşoğlu (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Fetscher, I. (1990). Tarih Felsefesi. *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*. D. Özlem. (Ed.-Çev.), 413-443. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history?. *The National Interest* 16, 3-16.
- Fukuyama, F. (2005). *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*. D. Çetinkasap (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fukuyama, F. (2012). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Z. Dicleli (Çev.). İstanbul: Profil Yayıncılık.

- Fukuyama, F. (2018). *Siyasi Düzen ve Siyasi Çürüme*. M. M. Özeren (Çev.). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2022). *Liberalism and its Discontents*. London: Profile Books.
- Gündoğan, A. O. (1994). Tarihin Sonunun Eleştirisi. *Felsefe Dünyası* 13, 17-23.
- Hegel, G. W. F. (1995). *Tarihte Akıl*. Ö. Sözer (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (2006). *Tarih Felsefesi*. A. Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Huntington, S. P. (2015). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. M. Turhan, C. Soydemir (Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.
- İçli, G. (2015). Yeni toplumsal hareket teorileri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies* 10 (14), 415-432.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Laçiner, Ö. (2005). Fukuyama ve Tarihin Sonu Üzerine. M. Aydın, E. Özensel (Ed.). *Tarihin Sonu Mu?*, 122-124. Ankara: Vadi Yayınları,.
- Macit, M. H., İplikci, A. (2017). *Tarih Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özlem, D. (2012). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Salgar, E. (2015). İlerleme kavramı üzerine tarihsel bir inceleme. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (19), 311-324.
- Semerçioğlu, H. (2020). Soğuk Savaş Sonrası Dönemdeki Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Jeopolitiğin Etkisi. D. Ş. Mangır (Ed.). *Ululararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*, 233-276. Adıyaman: İksad Yayınevi.
- Spengler, O. (1997). *Batının Çöküşü*. G. Scognamillo, N. Sengelli (Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şulul, K. (2002). Ana hatlarıyla batı tarih felsefesinin ortaya çıkışı ve gelişimi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (4), 107-144.
- Tosh, J. (2005). *Tarihin Peşinde*. Ö. Arıkan (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toynbee, A. J. (2004). *Uygarlık Yargılanıyor*. M. A. Yalman, K. Yargıcı (Çev.). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Turan, B. (2015). Fukuyama'nın tarihin sonu tezi. *The Journal of Academic Social Science* (21), 485-502.

Turanlı, G. (2020). Francis Fukuyama: Tarihin sonundaki modern dünya. *Sosyal Bilimler Dergisi* 47, 178-186.